

торът, по времето, когато Лилiev е бил във Франция, символизъмът далеч не е водещото литературно направление и дори напротив. Тук авторът ни подсказва за особената неравномерност в развитието на духовния живот, свързана с различните културно-исторически условия.

Важно място в монографията заемат анализите на връзките на Николай Лилiev с Георги Бакалов и с кръга „Златорог“. Анализът на взаимоотношенията с Бакалов е направен много задълбочено и са разкрити обективните причини за техните привличания и конфликти, като с това косвено е характеризирана цялостната противоречива ситуация на българската култура от двадесетте и тридесетте години. Малко по-незадоволителен е този анализ по отношение на участието на Лилiev в групата на „Златорог“, въпреки че точно тук авторът е бил най-обстоятелствен и подробен, привечдайки голямо богатство от факти и документи за историята по възникването и развитието на групата. И все пак остава едно впечатление за недостатъчно точното очертаване на културната позиция и културната мисия на „Златорог“, въпреки че на много места се споменава за сложните отношения на списанието към другите сходни и враждебни издания. Това е едно от местата в книгата, където фактологично-биографичният материал на тежава над културно-историческия анализ.

По-нататък в книгата са разглеждани периодите на престой на Николай Лилiev във Виена и Мюнхен — периоди, характерни с това, че по тяхно време той написва един от най-драматичните си произведения, които обаче се оказват и последни в неговото творчество — в Европа настъпват радикални промени в подхода към изкуството, промени, към които Лилiev не е искал или не е можел да се приспособи.

Изчерпвайки периода на формиране, развитие и изчерпване на твореца у Лилiev, Стоян Илiev преминава към анализа на най-характерните мотиви на неговата поезия, анализирайки техния интимно-биографичен и културно-исторически смисъл и подтекст. Такава са преди всичко мотивите за раздвоената душа, интимните изживявания и особената двойственост на Лилievата поезия, мотивът за безпълляните белите мечти и пр. Между тях е вклнвена и една личностна характеристика на Лилiev, която ни представя физическата и духовен портрет на човека и поета, но може би мястото в композицията на книгата за поместването на този портрет не е правилно избрано, въпреки че е донякъде естествено да се търси връзка между мотивите на поезията и качествата на личността.

Една същностна част от монографията е посветена на възникването и развитието на различните етапи и произведения на Николай Лилiev — от първите му стихове, през двете му книги „Луни петна“ и „Птици в нощта“, до последните поеми „Ахасфер“ и „Родина“. Това е наистина най-същностната част от монографията, наред със следващата, разкриваща противоречията на Лилievата поетика с тази на следващите поколения и преди всичко на тези, които тръгват по дирята на Атанас Далчев, защото разкрива характерните черти на тази поезия, характера на художествената система на символизма, неговите характерни художествени похвати и тяхната културна обусло-

веност и стойност, както и чисто индивидуалното поетическо светоусещане на Лилiev, което проличава в съставките с практиката на другите представители на символизма и преди всичко на Димчо Дебелянов и Теодор Трайков. Също така на базата на художествените съставки с поезията на Далчев е проведен и анализът на противоречията на Лилiev със следващите поетически школи, като е намерено по този начин обективно обяснение за възникването на тенденцията към подценяване и игнориране на творчеството на Лилiev. Така всъщност се дава възможност на читателя да проникне в културно-историческия смисъл на поетическите движения, да може да се ориентира в разнообразието и многопосочността на поетическите въздействия.

Това въпреки е и едно от достойнствата на книгата — тя е сериозно литературоведско изследване, поставило си и разрешило важни изследователски задачи, но в същото време е не просто четивна и достъпна за широк кръг читатели, но има и определена културно-моделираща роля, което невинаги се покрива с понятието „достъпност“. Всъщност книгата на Стоян Илiev играе доста важна роля в онзи процес на късно откриване на Лилievата поезия, за което той говори във въведението. Разширявайки хоризонта на българския читател, книгата пряко помага за разширяване хоризонта и на съвременната ни култура въобще.

Горното твърдение всъщност не се отнася само за последната книга на автора, която въпреки своята самостоятелност би могла да се разглежда като органична част от цялото на онзи поредица от изследвания по проблемите на българския символизъм, която авторът издаде в последното десетилетие. Няма да е пресилено да се каже, че признанието на монографията за Николай Лилiev всъщност трябва да се тълкува като признание към цялостния труд на автора, посветил дълги години от научната си дейност на изследването на този интересен, противоречив и все пак изключително важен етап от развитието на българската култура, който доскоро беше приеман с някакси на полуизвинителност, ако не и с безапелационно отрицание.

Александър Панов

НОВИ ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ТЕКСТА

(Сборник „Исследования по структуре текста“, М., изд. „Наука“, 1987. 301 с.)

Сборникът „Исследования по структуре текста“ е нагледен пример за динамичното развитие на една сравнително млада дисциплина, каквато е текстовата лингвистика. Отделните раздели представят основните дялове и направления, които се изучават в общото русло на науката за езика. Сборникът показва убедително колко продуктивно е съществуването на продължителна и богата традиция, каквато има общото езикознание в Съветския съюз. Създадени са не просто множество на-

правления и дори школи, създаден е „нов“ език, един вид научен жаргон, който надгражда своите операционистки модели върху съществуващия естествен език. Задачите, които си поставят новите изследвания, не са произволни и задоволяващи ограничен академични интереси. Научните дисциплини, изучаващи теорията и практиката на функционирането на текста, са се придвижили толкова напред, че изоставането в някоя от тях означава загубване на комуникативната система с решаваните проблеми.

Един от създателите на текстовата лингвистика, пириран многократно в сборника, Волфганг Дреслер, посочва три основни нейни първоизточници — най-стария — реториката, а освен нея — граматиката и филологията (диалектиката, логиката)*. Десетина години по-късно, в по-новия си труд (със същото заглавие, но на английски език, в съвместно с Р. Богранд) той вече представя кратка история на новата дисциплина. В действителност обособяването на частни лингвистични методи за изследване на текста става върху масива от семиотични и постструктуралистски направления, свързани с придвижването на интереса на изследователите от думата (като знак) по-късно към изречението и накрая — към текста.

В основата на създаването на сборника е залегнала задачата по изработване на формален повятен апарат за описание на текста. Това е методологически модел, чието решаване би помогнало при обособяването на типология на текстовите структури, а отук — и за изследване еволюцията на текста във времето и пространството. Резултатите, към които се стреми авторският колектив, са свързани с установяване на принципите на организация на текста, проявление на граматичните структури, функциониращи в конкретните текстове, евентуално създаване на една семантична граматика, в която да е открито на всички езикови нива отношението смисъл — значение, реконструирането на текста в исторически и етиогенетически план. Всичко това е най-общ израз на задълбочена работа по такива проблеми като пространствената интерпретация на текста, изследване на езиковите съйоzi и езиковите контакти, сравняване на текстове от различни традиции и разни времеви слоеве, търсене на типологически и исторически закономерности.

Сборникът е разделен условно на два големи дяла. Първият обхваща статии с предимно теоретичен характер, вторият съдържа примери за конкретен анализ. Както в първия теоретичен, така и във втория практически дял, основно място заемат статиите на широко известния (и от Тартуската школа) учен Вяч. Вс. Иванов. Негова е и голямата студия „О взаимоотношения динамического исследования эволюции языка, текста и культуры“, включена в раздела „Структура текста как теоретическа дисциплина“. В нея се обосновава необходимостта от съществуване и развиване на дисциплините, изучаващи структурата на текста. В доказателствения материал авторът използва вътрешното развитие на лингвистиката, чиито ин-

тереси закономерно се движат от най-малките значеши единици към текста като единен знак. Сред множеството доводи в полза на изучаването на текста като единно цяло се открояват няколко, например „културата в своето движение произвежда съпоставяне на текстове“. Това е перспективен извод, направен въз основа на модерното направление интертекстовост. Авторът има предвид вмъкване на лексикални единици от един текст в друг и произвеждането на значения срещу вътрешностите значения, които носи чуждият текст.

Развиването на тази методология е наложително именно днес, когато става възможно да се обединят анализите на текста и на културата, за да се отговорно на формулирания още от Роман Якобсон и Клод Леви-Строс въпрос, в каква степен могат да послужат за тази цел методите на съвременната лингвистика, оказали се толкова ефективни по отношение на фонологичното и граматичното ниво на езика. От своя страна това може да доведе до снемане на старото противопоставяне на диахронно и синхронно изследване на езика. Благодарение на редица сериозни трудове в последното десетилетие бе показана връзката на синхронното описание с вътрешната реконструкция. При отделияето на собствено фонетическото ниво от фонологическото и морфологическото постепенно се стига до осмисляне на това, в каква степен последното съдържа следи от историята. Съвременните занимания с лингвистика са последователно ориентирани към снемане на хронологическите слоеве в съвременното състояние на езика. Да се опише който и да е съвременен език, значи да се разбере, че в него има запазени следи от всяко междинно звено в историческото му развитие. Всичко това много помага на който и да е литературен анализ, зает да проследява даден процес на развитие, който би трябвало да се съобразява с проблемите някъде и към какво е насочен един литературен процес, какво значение има някой негов етап, в какво е трансформирана една форма. Анализът на текста може би ще даде онази тънка нишка, която ще ориентира учения в търсене на отговор.

Още при развитието на рефлексивните аналитаторски методи на бихевиоризма възниква въпросът (първо при Виготски), как да постъпва науката при изучаване на това, което не ни е дадено непосредствено? Най-общо казано, то се реконструира по никакви следи, тъйкова се, интерпретира се. Така ранните етапи от развитието на езика са оставили следи в съвременното му състояние, които, от своя страна, при създаването на литературната творба най-често влизат в ролята на „отклонения“, произвеждащи „шум“, спрямо който като към чужд език се насочва общоименовата структура на текста. Реакцията поражда нов смисъл.

Във втората теоретична статия на Т. М. Николаева „Единици языка и теория текста“ се съдържа предупреждението, че трябва да се прави разлика в сборника между работите по теория на текста и теоритите, които могат да бъдат построени на базата на тези работи, от своя страна разглеждани като изходен, базисен текст. В литературознанието съществува теория, създадена в лоното на френския структурализъм, за пренапис-

* Wolfgang Dressler. Einführung in die Textlinguistik. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1972, S. 5

ването на творбата от страна на читателя. Без да засяга литературната първооснова, авторката „обръща“ на лингвистично ниво твърдението, което дава изненадващ ефект: „Очевидно всеки текст, особено художественият, се дешифрира като конгломерат от сингуларни, истинни прочити.“ Изказването силно наподобява хипотеза, построена върху чисто литературни наблюдения. Вещиност онова, което според Т. М. Николаева обединява различните работи в сборника, е фактът, че авторите са лингвисти, различните прочити, които те правят на отделни текстове, са ориентирани към свойствата на езиковия знак. А това, което допълва техните частни изследвания, е, че всеки е започнал с анализ на някои прости семиотични структури. Върху това направление е наблегнато, защото според Т. М. Николаева без него не би бил възможен преходът към семиотичен анализ на системи от по-високо ниво.

Теоретичните подходи към анализите на текстове не са свързани с някой специфичен вид или жанр. Анализират се фолклорни текстове — гатанки, пословици, приказки, текстове с митологично съдържание, художествени текстове — поетически и прозаически. Няма ограничения и в хронологически аспект, обхващани са както индоевропейски текстове, така и поезия от XX век. Може би единственото ограничение е свързано с географския ареал, който е предимно славянски.

Необходимостта от създаване и съществуване на текстова лингвистика е обусловена от огромното количество натрупани частни изследвания, съсредоточени основно върху изучаване на функционално-семантичната натовареност на различни езикови категории в текста. Но тези изследвания са помогнали за разкриване на функционирането именно на тези категории и малко — на самия текст. Текстът се разглежда като място за реализиране на техни качества, като един вид комуникативен фон. Всички тези изследвания стигат до извод (и апел) за свързаността на текста като едно от неговите свойства. И в много по-малка степен — към друго негово качество — цялостност, въпреки че тези две характеристики и тяхната взаимна обусловеност са разкрити още в ранни етапи от изучаването му. Така се стига до дисциплината текстова лингвистика, която е ориентирана към текста като означаващо цяло. Основният проблем, който тя си поставя, е — може ли да съществува теория, която да служи за концептуална база при интерпретацията на отделния текст? Върху този централен проблем са концентрирани силите на авторите, участващи в сборника. Като фундаментална позиция за решаването му се изхожда от категорията „пространственост“ на текста, свързана обикновено с името и иденте на В. Я. Пропп.

Общо взето, това е една позиция, обратна на досегашните, които също имат за обект текста. Докато в повечето теории към него се подхожда, за да се отдели нивата му и да се покаже тяхната функционалност по отношение на някоя друга, пообща структура, то за текстова лингвистика е важно да се установяват връзките между тези различни нива. По такъв начин проблемите на текста, повдигнати още от ОПОЯЗ, както и тези, възникнали в руслото на неориториката, остават извън обсега на разглеждане. Друга идея, произлизаща

от приемането на текста за свързано цяло, е третирането му като семантично организирано пространство. На пръв поглед тя не изглежда нова, доколкото редица големи учени от Тартуското направление са ѝ отделили значително внимание (В. Н. Топоров, Вяч. Вс. Иванов), а Ю. М. Лотман изгради върху нея своята нашумяла теория за семносферата. Но задълбочаващо в тази посока е довело до твърде продуктивни изводи. Върху доказани изоморфизъм на пространството и текста се гради хипотезата за дълбино пресичане между тези области, „отпращащи към изходна еднородност или общност от друг род“. Отгук — пространството на текста вече не се представя линейно, както в паративната граматика, то е по някакъв начин многомерно. От своя страна такъв поглед към текста води до възможността да се приеме, че зад „вътрешната форма на думата стои в съгъстен вид семантичкото пространство на текста, където той може да бъде равен на мит“. Така семантичкото пространство се разглежда като инвариант, а това дава възможност в рамките на тази теория да се проследят факти от един език чрез текста на друг, да се изпълни смисловата недостатъчност на първия. Тъкмо това правят и авторите, посветили изследванията си на съпоставително представяне на фрагменти от митове и легенди от балтославянския район. Този район изглежда като идентично семантичкото пространство, в което традиционно отделени лексеми се успоредяват смислово.

Авторите стигат до ценни наблюдения, тървайки по съвсем нетрадиционни пътища, като например това, че по някакъв начин звукът привлича смисъла и, обратно. Опирането върху езиковия знак и разбирането за текста като успоредно семантичкото пространство, както всички посочени по-горе методологически подходи, има за цел пораждането на нови идеи по декодиране на неочевиден смисъл. Заедно с това авторите се опитват да продължат остарели схващания в някои западни теории, като получиха в последно време нов разцвет херменевтика. Така неприемливото отделие в обособен проблем на интенцията, при което на интерпретатора се дават по-големи права от тези на автора при разширяване на текста. Направен е и опит да се прескочи непроходимата пропаст между денотатива (от действителността) и интерпретацията ѝ, кодиращ смисъл. Посочва се, че дешифрираният смисъл е обективен и добавя по нещо и към първичното съобщение на основния код, и към биографията на автора — тъй като разшифрваният феномен на несъзнателното в отделната личност се явява обективно допълнение към външните ѝ характеристики.

В статите от сборника декодираната информация е принципно разнотипна. Тя може да изявява ценностна ориентация на автора или нещо от личностните противоречия в характера му, много често това е „чуждият текст“ — текстът на един автор, промъкнал се (и прочетен) от друг. Разглеждани са звукови съвпадения, пресичания на звукозаписни модели или съвпадения на ключови думи, на концептуално съпоставими минимални повествователни единици (епизод, мотив и т. н.). Водещ е подходът към текста като към многомерно смислово пространство, а не само като

арена за проявяване особеностите на различни езикови категории. Съответно на това актуални и „работещи“ в рамките на тази теория се явяват не реляционните езикови елементи, а значещите (в смисъл на предметните) — имена, съюзи, анаграми. . . Ключов за целия сборник е разделът „Реконструкция текста и проблеми дешифровки“, където централно място заема статията на Вяч. Вс. Иванов „О възможности реконструкции литературы как совокупности текстов“. Тя поставя всички разглеждани дотук проблеми в дълбочината на една историческа перспектива, стигаща назад до древния Изток и елинистичната епоха. В редица статии след тази авторът прави конкретни анализи — на гадания и надписи от етруската епоха, проследява „филогенезата“ на възникване на азбуката от фонетичните знаци на клинописа, стигайки до прилагане на новата методология към съвременния поетически синтаксис.

Значещите (вещни) езикови единици са обект на внимание в статията на В. Н. Топоров „Заметки по реконструкции текста“. Той концентрира своите наблюдения върху реконструкцията на една митологема от дълбока древност — връзката между славянското божество на слънцето Дажбог и иранското Хорс. В раздела „Лингвистика текста“ Т. М. Николаева разглежда функционирането на метатекста в Мариниското евангелие. Ценно е наблюдението на авторката, че „зад текста стои отразяващата се в него култура“. В дадения случай това е „култура с повишено внимание към вербалното превъзпитание на битието“. Показани са основните опорни конструкции на тази култура — името и думата, изтъкната е полемичността като произваща цялата текстова структура на еван-

гелските слова. В изложените накрая резултати е показан начинът на установяване на ценностната ориентация на средновековния човек на основата на текстовете, които той ползва. Изследването обхваща таблици и статистически материали, огромна фактология.

Върху материал от полски, чешки и руски хudoжествените текстове А. В. Головачева разглежда проблема за референциите на имената за обекта на притежание в текста.

В раздела „Типология текста“ В. Н. Топоров изследва анаграматичните структури (в римата, в чуждоезичната дума, в гатанката и т. н.). Много интересно е проучването на З. М. Волоцкая на материал от славянските гатанки „Елементи космо- в фольклорной модели мира“.

Последният раздел е посветен на семиотични изучавания на несловесните текстове (в портрета и античната вазова живопис).

Декларирайки своята привързаност към идеята за цялостност и свързаност на текста, авторите от сборника показват тънък усет и анализаторски способности в частните подходи към него. Но тъкмо това обяснява обединяването им в колектив, както и издаването на такъв сборник, който придобива в този си вид неколкократно по-голямо значение. Във всички трудове, колкото и специален да е проблемът, на който са посветени, читателят се натъква на прекрасни образци от анализаторско майсторство, приложими към всеки художествен текст. Методологически сборникът е ценно помагало както за езиковеди, така и за литературоведи.

Иван Младенов